

Ez vagy valami, vagy nem...

AZ ELLENTÉTES SZTEREOTÍPIÁK (SZÉKELY)REGÉNYE

Ulpius-ház Kiadó
Budapest, 2006
248 oldal, 2580 Ft

Számítani lehetett rá, hogy a kritika nem tud ellenállni Haklik Norbert elő regényének értékelésekor az esztétikán kívül álló szempontok csábításának. A választott téma, a helyszín, a szereplők nyelvhasználata és tipizálása révén a szerző biztosra ment a közéleti és irodalmi provokáció tere-
 ren – a fogadtatás, az olvasatok szóródása, az ellentmondó bírálatok azt mutatják, a regény releváns kérdésekben képes diskurzusra szólítani. Érdekes azonban a csábításnak némiképp ellenállva az esztétikai szempontokat előre venni, s csak azután szemlézni a tanulságos kritikai visszhang tükrében a továbbiakat.

Frappáns alapötletének köszönhetően a *Big Székely Só* a közösségi tudatban ellentétes, előítéletekkel terhelt kulturális jelenségeket hoz fedésbe: a tradíció rezervátumának tekintett székelység és a tradíció ellenségének tekintet globalizációs valóságshow-k világát. A szöveg hajtóerejét a szokatlan alapszituációban kódolt kulturális feszültségek adják, ennek megfelelően paradoxonok, bináris oppozíciók és látszatellentétek mentén strukturálódik, melyeket többkevesebb sikerrel játszik ki egymás ellen. Szépirodalom és

lektúr, virtualitás és realitás (másként: szociografikusság és irodalmiság, avagy világszerűség és fikcionalitás), idealizálás és előítéletesség, tradíció és modernség. A regény e törésvonalak mentén pozicionálható, miközben az anekdoták, helyzetkomikumok, beágyazott viccek és a nyelvi humor gazdag eszköztárával legfőbb célja a szórakoztatás.

A cselekmény igen egyszerű. Egy eldugott, a legújabb civilizációs vívmányoktól érintetlen székelyföldi falucskába lopott kocsiján hazatér Hollandiából Borbély Barna, az ifjú informatikus. Az árva fiú beveti szülői örökét lopott vadkendermaggal, éli a helyiek életét, gazdálkodik, kocsmába jár, vasárnap templomba, szomszédol, diskurál, kerülgeti Fazakas Esztit. Ám a lány tisztességét féltő rokonok egy átdorbézolt éjszaka után felgyújtják ültetvényét, ezért más kereset után kell néznie. Pesti (bűn)társai ihletésére bekamerazza szinte az egész falut, rajongók ezrei követik ezután figyelemmel a székelyszolyvaiak minden napjait. Dől a pénz, Barna pedig helyzeti előnyét kihasználva, jobbító szándékkal itt-ott titkon beleavatkozik a helyiek életébe.

A tömeg azonban még több alkoholt és erotikát követel, a látogatottság és a bevételek növelésének kényszere alatt nem csak jobbító manipulációk következnek, amitől felbolydul a falu megszokott, egysíkú élete. Ez után avatkozik közbe a helyi lelkész, megpengetve

lelkiismeretének húrjait rábírja Barnát, hozzon mindent rendbe. A zárás igencsak fantasztikusra és gyengére sikerül. Barna és pesti barátai a falu virtuális leképezésének segítségével elhitetik a székelyekkel, hogy veszély fenyegeti a valahogy Ámerikába átkerült falut, így újra felbuzdul a lakosokban az ősi székely harci virtus, helyre áll a régi morál. A záró képben a rajongók tömege is megérkezik, egymásra talál mindenki mindenkivel, Székelyszolyva pedig felvirágzik.

A *Big Székely Só*-t leleményes fordulatait és ízes humora miatt a fülszöveg az *Indul a bakterház* és az *Egészséges erotika* kultuszregényekhez hasonlítja. A párhuzamot nem csak marketing szempontok indokolják. Mindhárom könyv túlmutat a szórakoztató funkció, zárt (nyitás előtti) világban játszódik, az ironia és a szatíra eszközeivel jeleníti meg periférián lévő figuráit, kiknek szokásrendszere, nyelvezete eltér a normától. Az *Egészséges erotika* szatirikusabb, markánsabb társadalmi mondanivalóval bír, az *Indul a bakterház* pedig humorát, nyelvezetét tekintve kompaktabb munka, mindkettő megfilmesítve vált kultikussá, a szélesebb közönség számára ismertté. A *Big Székely Só* humora jól ültethető át filmnyelvre, nem véletlen, hogy Lakatos Róbert erdélyi rendező már dolgozik is a forgatókönyvön, ugyanakkor veszélyeket is rejthet magában egy a zsánertől esetében szokásos, a tipizálást fokozó transzformáció: a regény világa felszínesebb lehet, a karakterek pedig sematikusabbak.

A kritika különös módon egy más műfajú művet, Petőfi *A helyiség kalapácsa* komikus eposzát helyezi viszonyítási pontként a regény mellé a nyelvi és szituációs humor, a szatirikus jelleg miatt. Haklik székelyei Petőfi plebejus figuráihoz hasonlóan harsány vonásokkal vannak megrajzolva, néhány túlhangsúlyozott tulajdonságuk tölti ki karakterüket. *A helyiség kalapácsába* leginkább a kizárólag Csokonai idézetekkel kommunikáló falusi tanító alakja illik. Személyében a magas kultúra popularizálódása, lesüllyedése testesül meg, a kocsmában elhangzó Csokonai sorok a hőseposz fennkölt elemeinek népi kontextusba való helyezésével hasonló hatást keltenek.

A jellegzetes székely humor, gondolkodásmód, egyáltalán a székelység tipizáló ábrázolásmódja miatt a Tamási Áronnal való rokonítás sem marad el. Tamási nyelvilag pallérozottabb, pontosabb, mélyebbre fúr Hakliknál, karakterei összetettebbek, bonyolultabb motivációk vezérlik őket, nem a szórakoztató funkciót helyezi előtérbe, és a kulturális közeg ismerete is a javára írható. Ugyanakkor ő is sztereotípiákat alkot és táplál. Nem esik szó azonban egy a szerzője által megtagadott, életművében periférián lévő műről, Gárdonyi Géza *Göre Gáborjáról*, pedig humoruk, nyelv- és karakterfelfogásuk egy töről fakad. Szerethető, mégis kíméletlen módon teszik nevetés tárgyává szereplőiket, igaz, Gárdonyi ilyen szempontból mindenképpen kíméletlenebb.

A *Big Székely Só* történetépítése lineáris, fókuszában látszólag maga a Big Székely Só, valójában Barna és Eszti viszonya áll, a szolyvai történések mellett néha felbukkan sovány mellékszálként a bosszúszomjas hollandok funkciótlan nyomozása is. A szegényes cselekményre a szerző számos anekdotát, komikus helyzetleírást, kitérő mikrotörténetet fűz fel. A kötet első harmadában kap helyet a szülők halálát és a rá következő eseményeket taglaló, szerkezetileg aránytévészó, de nem funkció nélküli tragikomikus kitérő. A Só csak a második harmadban veszi kezdetét, némileg ad hoc módon, dramaturgiailag a marhuána természetés kudarca és az Esztről készített felvételek előkészítik ugyan, ám ahhoz képest, hogy a kötetnek ez az alapja, megkésettnek mondható.

Szó volt róla, Haklik jellemei, igazodva a történet egyszerűségéhez, egydimenziós típusok, cselekvéseik mozgatórugóit kulturális beágyazottságuk adják, reakcióik ezért gyakran megjósolhatók. Fazakas Miska a nagyverekedő, Mózsi bácsi az öregszékely, Zoltánka a székelyesen furfangos kamasz, Eszter a tiszta, fogékony de lehetőségekben korlátozott lány, Maris néni a zsémbelődő, szorgos feleség, Nádor Pali bácsi a jobb sorsa érdemes falusi tanító, Gertrutruida pedig a szadista domina típusát testesíti meg. Karaktereinek többségét a szerző a jellegzetes tulajdonságokkal ruházza fel, vonásaik túlzottan is markánsak, karikatúrisztikusak. Szabó Tibor fontos kettősségre figyelmeztet a szerző eljárása kapcsán, mely egyrészt segíti a szövegvilág megközelítését, másrészt korlátok közé is szorítja azt, akadályozza, hogy újat mondjon az emberi természetéről. (Szabó Tibor: *Szereotípiák mozgatója – lehetőség, csapda*. Irodalmi Jelen 2006/9.) E kettősség a mű egészére vonatkozatható, a befogadás szempontja jellemzően a megismerés elé kerülnek, a szórakoztató funkció prioritást élvez.

A regénytér elrendezése hasonlóan sematikus, az események főként a kocsmá, templom, otthon háromszögének erőterében zajlanak, ahova a virtuális ablakot nyit a világháló. A falu közösségét a honlap látogatóinak fóruma ellenpontozza, mely az előbbihez képest szükségszerűen szertelenebb. A fórum végletes, tipikus véleményei testesítik meg reflexíven a kötet témájához fűződő elvárásokat. Székelyszolyva egyszerre valós és virtuális. A virtualitás kettős, egyrészt fenn van a falu a világhálón, másrészt Barna elkészíti a falu virtuális modelljét, mely a szolyvaiak számára szimulákrumként megszünteti az eredeti és a másolat közti megkülönböztetés lehetőségét. Haklik itt a faluközösség civilizációs hátrányára apellál, mely kétséges megoldás ugyan, ettől függetlenül a valóságshow-k Baudrillard-i problematikájának releváns leképezése. A regény virtuális vonatkozásait elemző Gagyi Ágnes a számítógépes játékok különféle szintjei közti mozgáshoz hasonlítja a szereplők pozícióváltásait, ezért különösen érdekes, hogy a virtualitást kizáró szociografikus, valóságismereti szempontokat kér számon tőle. (Gagyi Ágnes: *Piaci székelkedés, magas igényekkel*. Székelyföld 2006/12)

Haklik gyűjtögető szerző, közkezen forgó anekdotákat, vicceket és szójátékokat épít regényébe. Erénye a hozott anyag, a gazdag székelly anekdotakincs, és a saját lelemény, a helyzet- és karakterkomikum, a nyelvi humor egymáshoz illesztése. A beépített elemek szórakoztató értékéből, hatásosságából azonban sokat levon ismertségük, hiszen a csattanóra kiélezett vicc műfaji sajátosságokból fakadóan ritkán működik kétszer. Ezért amikor a felhasznált elemeket nem toldja meg a szerző, kevésbé működőképesek: a *Csillagok háborúja* megnézése után például várható az „Ejszen ezt már én sem hiszem el!” reakció Zoltánka részéről. A disznóvágásról megszökött disznó ismert, a regényben jókora kitérővé dagadó anekdotáját viszont a frappáns: „Linda fejbe rúgta Bélát!” felkiáltás vezeti be, ahol a Linda név egy lovat, a Béla pedig egy disznót takar. A magyarországi köznyelvben egyre nagyobb teret kapó rövidítési, szóösszevonási gyakorlatot kifigurázó rész is ismert panelekre épül ugyan, ám például a Piliscsaba rövidítésben rejülő humort szituációssal tudja fokozni a szerző. Zavaró, hogy a befogadás terén biztosra akar menni, kiküszöbölendő a megjelenített közeg és elképzelt olvasója közti vélt kulturális különbségeket, megmagyarázza a poénokat, és megadja a szókészlet sajátos elemeinek (tájszavak, román kölcsönszavak) jelentését is, még ha azok ismertek vagy kikövetkeztethetők a kontextusból.

A szerző a humorban a különféle sztereotípiák összeszokráztatásának technikáját alkalmazza, választott stratégiájának hatása a sztereotípiák mozgósításának sikerességétől függ. A felhasznált székeleyviccek és anekdoták hagyományosan székeleynek vélt vonásokkal operálnak, ilyenek a szófukarság, a furfangosság, a szkeptikusság vagy éppen a nyersesség. Egy nép vagy társadalmi csoport vélt vagy valós tulajdonságait karikírozó humor szükségszerűen a kívülálló pozíciójából közelít, felszínes, sértheti az adott csoporthoz tartozó egyén érzéseik, ilyen értelemben kizsákmányoló. Nehéz ugyan megítélni, de úgy tűnik, a regény ritkán lépi át sértés határát, a szereplők iránt táplált szimpátia komoly ballasztként funkcionál. A technikailag összefércelt zárás azonban a szereplők civilizációs és értelmi szintjének destruálása miatt minden bizonnyal határsértő, ezen a ponton sokat veszít a mű szórakoztató értékéből.

Bátorságról tanúskodik a székeley nyelvjárás és a romániai magyar regionális köznyelv nyelvi sajátosságainak megjelenítésére tett kísérlet. A kortárs szerzők a jelentős hagyomány ellenére (Móricz, Tamási, Tömörkény...) ma már ódzkodnak a tájnyelvi szavak, hát még egy nyelvjárás rendszerszerű alkalmazásától. Ha eltérnek a normától, nem a dia-, hanem a szociolektusok, az urbánus szleng irányába mozdulnak. Ennek oka a nyelvjárások visszaszorulása, egy kívülálló pedig könnyen kínos „népieschkedésbe” eshet, ráadásul a nyelvjárások alacsony presztízzsel bírnak a köznapi kommunikáció és a normatív irodalom terén. A regionális (vajdasági, szlovákiai, romániai, kárpátaljai) magyar köznyelv a hétköznapi kommunikációban használatban van ugyan, ám e területek alkotói is inkább a szépirodalmi normához és a magyarországi köznyelvhez igazodnak. Valószínűleg a befogadás megkönnyítése miatt mellőzik sokan az egyébként izgalmas, kiaknázásra érdemes nyelvi lehetőségeket, melynek sajátosságait a vállalkozó szellemű szerzők többnyire a szóhasználat és kevésbé a rendszer szintjén jelenítik meg.

Haklik kényes és nehéz nyelvi vállalkozásba fogott, amit jól mutat, hogy az ábrázolt közeg felől vehemens bírálatokat kapott, Gagyí Ágnes a *Székeleyföldben* népieschnek titulálja a kötet beszédmódját, Simó Márton pedig álszékeleynek ugyanitt. (Simó Márton – *Ez az, aminek látszik. Székeleyföld 2006/12*) A nyelvezet és a karakterábrázolás természetesen összefügg a sztereotipikusság kérdésével, ebből következően az értékelői attitűdökben a legmarkánsabb törésvonal világszerűség és fikcionalitás mentén található.

A szerző a kötet végén köszönetet mond Nemes Anna Borbálának, Bogos Zoltánnak és Farkas Wellmann Endrének „nyelvi lektorhoz illő” útmutatásaikért, mivel segítséget nyújtottak abban, hogy „a regény hősei pannonizmusukat levetkőzve mind székeleybbek legyenek”. Ez arra utal, Haklik nem járt el gondatlan módon, az őt ért kritikák viszont arra, nem sikerült maradéktalanul elsajátítania a megjeleníteni kívánt nyelvjárást, regionális köznyelvet. Móricz Zsigmond *Rózsa Sándorját* például Bálint Sándorral nézette át, ennek ellenére nála is maradtak nyelvi tévesztések. Haklik szűk eszköztárat alkalmaz ugyan, de azt következetesen. Nyelvezete inkább illusztratív, mintsem realiztikus: állandó szófordulatok, frázisok, ejtéstípusok (*ejszen*, szótag értékű s, szövegek elhagyása...), amivel hangulatában képes visszaadni az adott dia- és szociolektust, rendszerszerűségében persze semmiképpen, de ez nem feltétlen ördögtől való.

A szöveg nyelvi rétegzettsége egyébként igen gazdag, a székeley nyelvjárást ellenpontozza az internethasználók jellegzetes nyelvezete, a román és holland szereplők fonetikusán vagy ejtés szerint jegyzett mondatai, továbbá figyelemre méltó a programozó zseni,

Lodewijk törtmagyarja is. Az idegennyelvűség jelölése nem következetes, rendszerint az elbeszélő hozza tudtunkra függő idézet és kommentár formájában, hogyan beszélnek épp a szereplők, zavart okoz, hogy a párbeszédeknel nem mindig találunk reflexiót a nyelvhasználatra. Az elbeszélő nem székeleyei, hanem egy sajátos, köznapi és választékos közti, vegyes nyelven szólal meg, szívesen fecseg, kedveli a barokkos körülírásokat, fesztelenségében könnyen elcsábítja egy-egy kínálkozó kitérő, de ez teszi végül is lendületessé, olvasmányossá a regényt.

A kritikák a dialektikus természetű, határhelyzetben lévő művet ellentétekre alapuló retorika mentén (jó – rossz, alapigazság – sztereotípa, idealizmus – realizmus, globális – lokális) ragadják meg, fogadják- vagy utasítják el. A szöveg számot vet ugyan a kortárs olvasók elváráshorizontjaival, de nem szolgálja ki maradéktalanul azokat, az egymást kizáró attitűdök miatt nem is tudná – a túlzás eszközével inkább igyekszik kiégetni a különféle sztereotípiákat, ezért maga is számos rögzült sztereotípiát alkalmaz.

„Szinte bizonyos (előjelei már láthatók is), hogy a Big székeley só című regény recepcióját nagymértékben befolyásolják, torzítják majd esztétikumon kívüli, vagy csak részben esztétikai megfontolások, elfogultságok” – jelöli ki előre a fent idézett írásában Szabó Tibor a fogadtatás szempontjait, hozzáfűzve, a regényt „valószínűleg a szakma sem fogja ünnepelni, mivel a mű alapstruktúrája egy tipikus lektúrgépezet, dinamikáját nem a szereplők belső változása, a megismerési folyamat drámája, sorskérdések artikulálása adja, hanem az érdekes-mulatságos epizódok, a cselekmény gyakori (a regényhelyzetet újra és újra átíró) fordulatai”. Szabó meglátása pontosnak bizonyult. Általában székeleyességnek a kortárs magyar mitológiában elfoglalt helye, s e mitológiához való ambivalens viszony alapján szóródnak a reakciók, s a szakma sem ünnepelte a regényt. Látható zavart okozott azonban, hogy senki sem azt kapta, amit várt, miközben tulajdonképpen mégis azt.

Főként esztétikán kívüli szempontoknak köszönheti a mű a sajtó kiemelt figyelmét, a hírlapi bírálatok a műfajnak megfelelően végletesen fogalmazznak. Egyfelől felróják mind a tiszta, erkölcsileg romlatlan, archaikus székeley mind a valóságból semmit sem értő, hülye és tudatlan paraszt sztereotípiáját. Másfelől dicsérettel illetik ugyanezt, hogy úgy nyúl a székeleyföldi magyarsághoz, hogy nem gyárt mítoszokat, vagy ha igen, le is rombolja azokat. Az ellentmondások jól példázzék a regény provokatív, ellentétes természetét és a rögzült befogadói attitűdöket. Magának a politikumnak egyébként nincs konstitutív szerepe a műben, a fórumozók politikai felhangú nyilatkozatokat tesznek ugyan, de ezek végletességük miatt ironikus színezetet kapnak. A szerző a *Bárkaonline*-nak adott interjújában azt nyilatkozta, szándéka szerint a *Big Székeley Só* éppen a hülyeséget, a sztereotip gondolkodást figurázza ki, bármelyik oldalról is jöjjön.

A szakmai bírálatok is jellemzően ellentmondóak, számon kérik a regénytől a valóságismeretet, ugyanakkor elismerik virtuális vonatkozásait, bírálják tipológiáját, miközben díjazták az azt kiaknázó humort. A szerkezet hibái, a sematikusság és klisészerűség – a figurák tipizálásának kivételével – jogos és egyöntetű kritikát váltottak ki, melyek közül minden bizonnyal a romantikus szerelmi szál ábrázolása, kibontakoztatása a leggyöngébb láncszem. A többség ugyanakkor a mű javára írja az élvezeti értéket. Balogh Endre szerint a mesélőkedv, a falusi anekdoták, a nyelv akkor is él, ha a kevésbé sikerült részeket olvaszuk. (Balogh Endre: *Cyberoperett Székeleyföldről*. Litera 2006. 09. 27.). Karácsony Zsolt pedig ezzel együtt a határhelyzetű pozícionálást is díjazza, azt, hogy „pergő és humoros,

széppróza is meg nem is, ponyva is meg nem is, hogy megőrzi azt a törékeny egyensúlyt, melynek köszönhetően a komor kritikus és a vidám olvasó is amolyan bajusz alatti somolygással teszi le a könyvet”. (Karácsony Zsolt: *Székelylegény, Haklik-módra*. Erdélyi Krónika 2006.07.14.)

A szociografikus vagy szépirodalmi mélységekre vágyó olvasó valószínűleg csalódottan teszi le a regényt – igaz, Rejtő Jenőt sem a világ dokumentatív megismerésének vágyától vezérelve olvasunk. Aki viszont a lektúrhöz hangolja elvárásait, elfogadja a mű lehetséges világának szabályrendszerét, nem akad fenn a világszerűség és a fikcionalitás határán, minden bizonnyal élvezni tudja e különös gondolat kísérletet humorát.

Kollár Árpád

